

ЗОЛОТА ГРИВНА З САРМАТСЬКОГО ПОХОВАННЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Реферат: У статті досліджується золота гривна з підвіскою з колекції Музею історичних коштовностей України, що походить з сарматського поховання біля с. Чугуно-Крепинка Донецької області. Цікаво, що в якості соціального індикатору використано античну ювелірну шийну прикрасу, яка, скоріш за все, походить зі східних провінцій Римської імперії, а не традиційну сарматську гривну у звіриному стилі. Важливою типоутворюючою та конструктивною ознакою виробу є замок поширеного у римський час типу “гачок-петля”. У статті виділяються три варіанти замків таких гривень. Як і більшість ювелірних виробів з сарматських поховань, це – складна річ, що формувалася та дороблялася протягом тривалого часу. Гривна та, ймовірно, оправа гема датуються I-II ст. н.е., гема – пізньоеліністичним часом, а сам комплекс – серединою II ст. н.е.

Ключові слова: сармати, пізньоеліністичний період, римський час, ювелірне мистецтво, гліптика, Донецька область.

У 1984 р. загоном археологічної експедиції Донецького університету під керівництвом С.М. Санжарова біля селища Чугуно-Крепинка Шахтарського р-ну Донецької обл. у сарматському кургані № 2 було досліджено поховання заможної жінки. За кількістю коштовних речей (бронзового та срібного посуду, амулетів, ювелірних прикрас тощо) його можна порівняти з такими відомими пам'ятками, як Оланешть (Молдова), Валовий, хутір Алітуб, Сладковський курган (Нижній Дон).

Окремі речі з поховання вивчалися Л.Г. Шепко [Шепко 1995, с. 47-49]; графічне відтворення комплексу та аналіз римських імпортих виробів з нього опублікований О.В. Симоненком [Simonenko 2008, S. 17-20, 35, 65-66, Taf. 56-66; Simonenko 2011, кат. 5.1-5.11, рис. 10, 9; 22, 1-5; 31; 32, 1, 1а, 2, 2а-б; 36; 41-42; 62, 1; 79, 1-3; 81, 1-3]; деякі ювелірні прикраси проаналізовано М.Ю. Трейстером [Мордвинцева, Трейстер 2007, кат. А 382.1 – А 382.6]. Проте й досі матеріали з комплексу фактично є невідомими широкому науковому загалу.

Серед “речей престижу” в цьому похованні на особливу увагу заслуговує золота гривна, знайдена на шії (рис. 1) [L'oro di Kiev... 1987, kat. 49; Легенди степу 2004, с. 67, рис. 8; 10; Мордвинцева, Трейстер 2007, кат. А 382.6; Simonenko 2008, Taf. 56; Simonenko 2011, кат. 5, 1, рис. 62.1, цв. вклейка, рис. 18]. Вона зроблена з круглого в перетині дроту (900 проба, діаметр 2 мм), один кінець якого закручений в петлю, а другий – загнутий гачком. Діаметр гривни 167 мм. До неї на двох вертикальних вушках підвішена сердолікова гема в золотій оправі, яка за округлістю прикрашена серцеподібними кастами з синьою емаллю. Ширина медальйону 27 мм, висота 18 мм, висота вушок 4 мм, діаметр 5 мм¹.

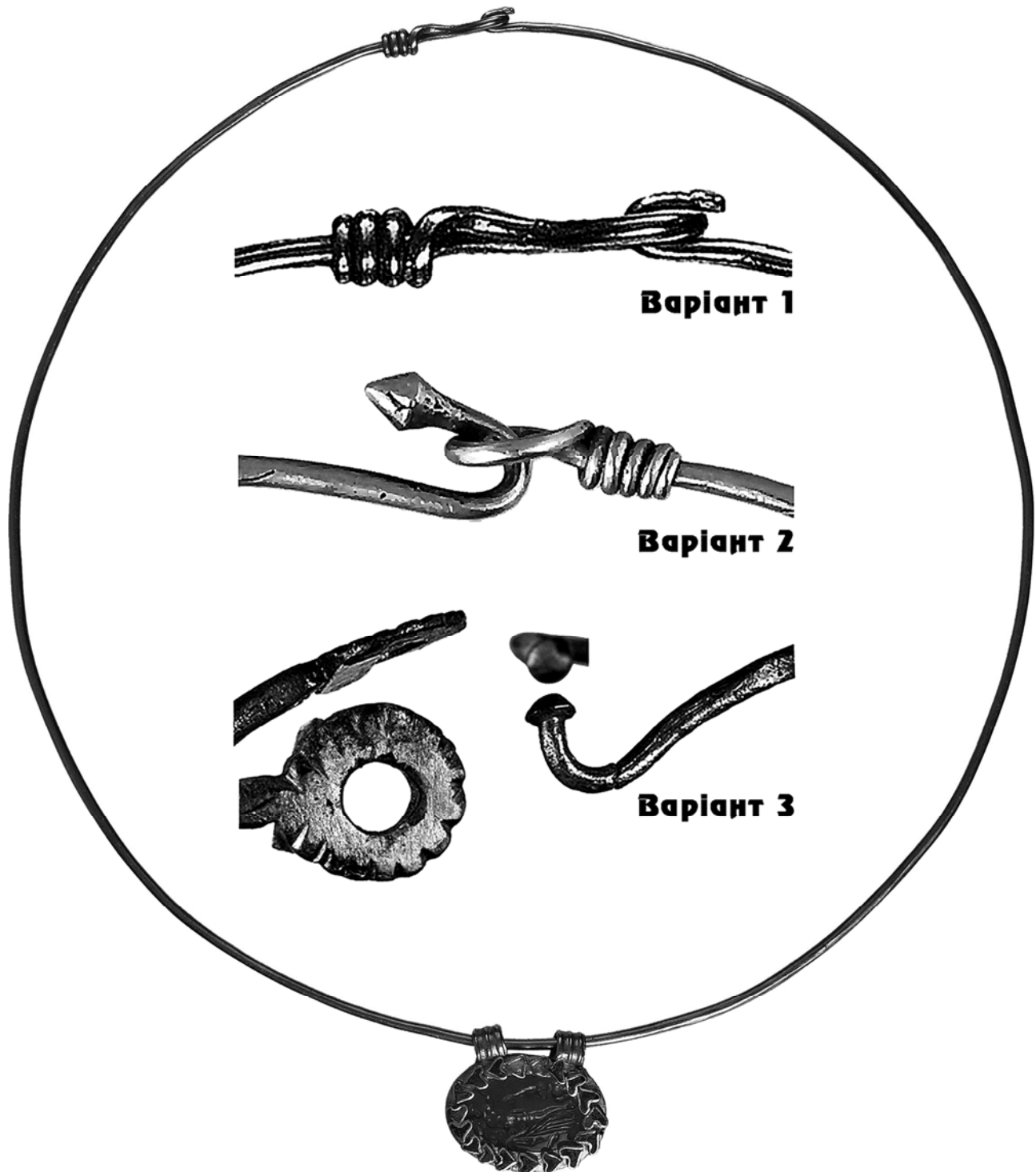
Гривни з гладкого чи крученого дроту були одним з найпоширеніших типів прикрас скіфо-сарматського світу. Їх знаходять як у чоловічих, так і в жіночих похованнях. Золоті гривни, поза сумнівом, вказували на високе походження та особливий соціальний статус власника, виконуючи таким чином престижно-знакову функцію. З іншого боку, гривни, які мали форму замкненого кола, наділялися магічними якостями оберегу, що сходить до прадавніх уявлень про захисні властивості кола [Гущина, Засецкая 1994, с. 15].

Втім, гривна з Чугуно-Крепинки не є типово сарматської форми. Конструктивні деталі та аналоги вказують на античне походження цієї прикраси.

Важливою типоутворюючою та конструктивною ознакою виробу є замок поширеного у римський час типу “гачок-петля”. Попри уявну одноманітність цієї системи, деякі її деталі

¹ Зберігається в Музеї історичних коштовностей України (Київ), інв. № АЗС – 3802.

виявляються хронологічно діагностичними ознаками. Виділяються три варіанти замків таких гривень: з петлею, кінець якої обкручений навколо тіла гривні, та загостреним гачком (1 варіант); з такою самою петлею та гачком із конічною кнопкою на кінці (2 варіант); з плоскою розкутою петлею та гачком з кулькоподібною кнопкою на кінці (3 варіант) (рис. 1).

Рис. 1. Чугуно-Крепінська гривна. Загальний вигляд
Варіанти замку типу “гачок-петля” для шийних гривень

Fig. 1. Torque from Chuguno-Krepinka. General
Varieties of locks “hook and loop” type

Чугуно-Крепинська гривна належить до 1 варіанту. Такі вироби є досить рідкісними не тільки у сарматських пам'ятках, але й взагалі у Північному Причорномор'ї. Повністю аналогічна гривна походить з жіночого п. 25 к. 9 біля ст. Михайлівська (Закубання) [Каминский 2000, с. 86]. Як аналогію їй автор навів гривну з к. 32 ст. Усть-Лабінської [Каминский 2000, с. 88], яка відрізняється від михайлівської кнопкою на гачку, тобто є виробом 2 варіанту. Вона датована авторами публікації II-III ст. н.е. [Гущина, Засецкая 1994, с. 15]. Але, орієнтуючись на імпорتنі речі та деталі поховального обряду, В.М. Камінський слушно датував михайлівський комплекс першою половиною I ст. н.е. [Каминский 2000, с. 89].

Гривни з гачком без кнопки та закрученою петлею є самими ранніми і датуються I-II ст. н.е. Крім Чугуно-Крепинки та ст. Михайлівської, такі гривни знайдено в могилі 36 та склепі 92 Усть-Альмінського могильника, що відносяться до I-II ст. н.е. [Высотская 1994, с. 180]. Подібні вироби з колекції Національного археологічного музею в Софії також датуються I-II ст. н.е. [Ruseva-Slokoska 1991, p. 132-133].

Побіжно таке датування може підтвердити значне поширення в Північному Причорномор'ї у I ст. н.е. серезок та браслетів із замком аналогічної конструкції у вигляді петлі й гачка [Симоненко 2003, с. 87; Мыц 2006, с. 135].

Гривни 2 варіанту, схоже, датуються більш широко – другою половиною I ст. н.е. – II ст. н.е. Майже всі відомі екземпляри походять з комплексів II ст. н.е. Цим часом датується аналогічна гривна з поховання підлітка в Усть-Альмінському некрополі (склеп 88, мог. 88; [Высотская 1994, табл. 28, рис. 46]). Ще одна така гривна походить з тілоспалення в урні у ніші № 3 склепу № 1013/1899 в Херсонесі [Мордвинцева, Трейстер 2007, кат. А 343.1]. Вона була прикрашена п'ятьма різними підвісками, за якими датована I-II ст. н.е. Такі шийні гривни відомі з території Болгарії, де за комплексами здебільшого датуються II ст. н.е. [Ruseva-Slokoska 1991, kat. 92]. Цю дату підтверджує унікальна перевита гривна з кнопкою на гачку з дитячого поховання у Керчі, відкрита 1953 р., що датується другою половиною I – II ст. н.е. [Чуистова 1959, с. 239].

Кручені гривни з пласкою розкутою петлею та гачком, що закінчується сферичною кнопкою (3 варіант), датуються III-IV ст. н.е. Аналогічні золоті гривни походять з поховань другої половини III-IV ст. н.е. у Танаїсі [Безуглов, Захаров 1989, рис. 2, 2], ст. Воронезькій [Анфимов 1952, рис. 1]; срібна гривна з пізньосарматського поховання в Балках датується тим самим часом [Симоненко 1993, с. 92], уламок гривни такого типу походить з поховань другої половини III ст. н.е. №№ 14 та 21 могильника Чатир-Даг [Мыц и др. 2006, с. 162]. В.Ю. Юрочкин та О.А. Труфанов запропонували більш вузьке датування гривень такого типу, співвідносячи їх з фазою II хронології могильників Криму (260/270 – 310/320 рр. н.е.) [Юрочкин, Труфанов 2007, с. 367].

Виходячи з опису, цьому ж варіанту належала срібна (а не бронзова, як помилково вказано в публікації) гривна з поховання 2 біля с. Златопіль Запорізької обл. Автор публікації писав, що один кінець гривни розкутий у петлю, а інший загнутий у загострений гачок [Савовський 1977, с. 62]. Зараз ця гривна в уламках зберігається у фондах Музею історичних коштовностей (інв. № АЗС-3691). Застібка “гачок-петля” не збереглася, а на малюнку [Савовський 1977, с. 62, рис. 1, 4] розгледіти особливості її конструкції неможливо. Але вжите при публікації слово “проушина” може вказувати на тип петлі [Савовський 1977, с. 62].

Чугуно-Крепинську гривну прикрашено рухомим золотим медальйоном з сердоліковою геммою (рис. 2). Традиція оздоблення гривень підвісками відома у I ст. н.е. У похованні підлітка з Усть-Альмінського могильника на кручену срібну гривну було нанизано декілька намистин [Высотская 1994, табл. 28, рис. 46], а на златопільський екземпляр підвішене бронзове кільце з розімкненими кінцями [Савовський 1977, с. 62].

Медальйон розташований горизонтально, але зображення на гемі сплановане прямовисно. Оправа закриває деталі зображення по краях, залишаючи доступною для огляду

тільки центральну частину гема. Безумовно, спочатку гема призначалася для іншого витвору, а її остання власниця навряд чи надавала велике значення зображенню. Такі речі часто трапляються у варварів. Наприклад, у багатому жіночому похованні Тенгінського могильника інтالیю на сердоліку із зображенням фігури Аполлона також було забрано у каст та підвішено горизонтально при прямовисному розміщенні сюжету [Беглова 2005, с. 170].

Рис. 2. Медальйон та гема з Чугуно-Крепінської гривни
Fig. 2. Medallion and gem of the torque from Chuguno-Krepinka

Горизонтально орієнтовані медальйони переважають серед медальйонів перших століть н.е. Чугуно-Крепінський медальйон має відкритий каст – оправа не закриває гему ззаду та виконує чисто практичну функцію, фіксуючи камінь. Зовнішній бортик оправи досить широкий – 4 мм – і прикрашений серцеподібними гніздами, заповненими синьою емаллю.

Такий декор, на думку Ю.П. Зайцева та В.І. Мордвінцевої [Зайцев, Мордвинцева 2003, с. 93] є характерним для пізньоелліністичного часу. Подібний фриз можна побачити на дельфінах, що прикрашають застібку шийної прикраси II-I ст. до н.е. з Еритреї [Greek ... 1997, kat. 138, 2]. Серцеподібні гнізда, заповнені кольоровими емалєвими вставками, прикрашають флакончики другої половини II ст. до н.е. з Альтамура [Зайцев, Мордвинцева 2001, с. 333] та з Ногайчинського кургану. О.В. Симоненко зазначає, що серцеподібні емалєві вставки були поширеним орнаментальним мотивом і в римський час [Симоненко 2006, с. 143]. Дійсно, такі вставки вміщено на золотих пластинах, що прикрашають меч з Порогів [Симоненко, Лобай 1991, с. 10-11], який автори публікації датують кінцем I ст. н.е., та на інших прикрасах цього часу [Симоненко 2006, с. 143]. Аналогічні гнізда з гранатовими вставками прикрашають наконечник намиста з Керчі, з колишньої колекції Мессаксуді, що нині зберігається у Луврі [Мордвинцева, Трейстер 2007, кат. С.1.15.1.4; табл. 64].

І відкритий каст, і орнаментация його серцеподібними кастами натякають на датування оправи пізньоелліністичним часом. Проте варто зауважити, що такий орнамент в Північному Причорномор'ї був поширений до I-II ст. н.е. До того ж, ювелір явно не звертав уваги на сюжет гема, забравши її горизонтальною оправою, тобто, навряд чи він розумів цю давню для нього річ. Нерівні краї, неакуратні гнізда та загальна недосконалість виконання оправи для такої вишуканої гема наводить на думку про те, що оправу зроблено пізніше і не там, де гему.

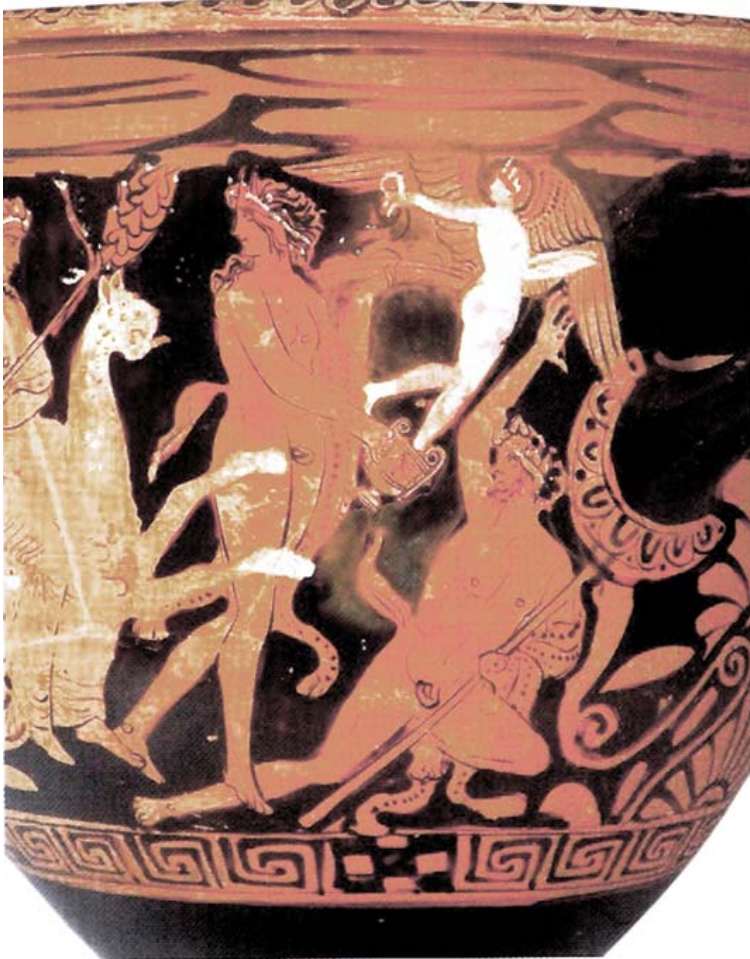
Остання заслуговує на особливу увагу. Це – інталія на червоному сердоліку. У центрі композиції стоїть молодий Діоніс. Його стегна задрاپіровано тканиною, один кінець якої спускається вздовж правої ноги, інший накинутий на праву руку, що зігнута в лікті. У правиці – тирс, шишку якого видно над головою фігури. Ліва рука зігнута у лікті та

підведена догори. У ній Діоніс тримає посудину, ймовірно канфар, з якого ллється рідина. Голова бога прикрашена вінком зі стрічками, що майорять за спиною.

Біля ніг Діоніса сидить оголений сатир, на череві якого бог поставив ліву ногу. Права рука сатира підведена догори жестом благання, лівою же він спирається на землю. Піднята вгору рука може бути жестом звернення до бога, а може позначати й прохання про помилування – адже саме так, лежачи, з підведеною догори рукою зазвичай зображують атлетів, що програли, чи переможених ворогів, як в античному вазописі, так і у гліптиці. Ліву ногу сатира зігнуто у коліні, а праву випростано та піднято за ногами Діоніса. За фігурою сатира праворуч зображено голову та частину тулуба козла.

Гема є унікальною, і аналогів їй поки що знайти не вдалося. Схожий сюжет є частиною вакхічної процесії, яку зображено на червонофігурному кратері (F 2648) IV ст. до н.е. з колекції Берлінського музею [Grassinger et al 2008, S. 150-151] (рис. 3). Манера, за якою передано деталі, та глибоке різьблення у техніці *Rundperlstil* дозволяють віднести гему до серії “італійських”, традиція яких походить ще від етрусського стилю “*a globolo*” [Неверов 1983, с. 69] та дають можливість визначитися з датуванням геми. Інталії, виконані в такій манері, традиційно датуються II-I ст. до н.е. [Smith, Murray 1888, p. 25-38].

← Рис. 3. Сцена на кратері F 2648

← Fig. 3. Scene in the Crater F 2648

Аналіз золота, зроблений на базі лабораторії КНТЕУ на рентенофлуорисцентному спектрометрі ELVAX, показав, що склад металу гривни та оправы з вушками відрізняються, що може бути одним з доказів того, що всі ці деталі спочатку не планувалися як єдина прикраса. Кількість золота в гривні досягає 90%, а в касті з вушками – 95%. При цьому хімічний склад металу вушок та каста практично ідентичні, що може бути майже стовідсотковим підтвердженням того, що вони виготовлялися одночасно і в одній майстерні.

Могила сарматки з кургану біля с. Чугуно-Крепинка, поза сумнівом, відноситься до розряду поховань аристократії. Шийна гривна була свідченням її високого соціального статусу. Цікаво, що в якості соціального індикатору використано античну ювелірну

шийну прикрасу, яка, скоріш за все, походить зі східних провінцій Римської імперії, а не традиційну сарматську гривну у звіриному стилі, на кшталт знайдених в Азійській Сарматії або в Ногайчинському кургані в Криму. Як і більшість ювелірних виробів з сарматських поховань, це – складна річ, що формувалася та дороблялася протягом тривалого часу. Гривна та, ймовірно, оправы геми датуються I-II ст. н.е., гема – пізньоеліністичним часом, а сам комплекс – серединою II ст. н.е.

Величко Е.А.

ЗОЛОТАЯ ГРИВНА ИЗ САРМАТСКОГО ЗАХОРОНЕНИЯ В ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ

В статье исследуется золотая гривна с подвеской из коллекции Музея исторических драгоценностей Украины из сарматского погребения у с. Чугуно-Крепинка Донецкой области. Интересно, что как социальный индикатор, было использовано античное ювелирное украшение, происходящее, судя по всему, из восточных провинций Римской империи, а не традиционную сарматскую гривну в зверином стиле. Важным типобразующим и конструктивным признаком изделия является замок типа «крючок – петля». В статье выделяются три варианта такого замка. Как и большинство ювелирных изделий сарматского времени – это сложное изделие, которое формировалось и доделывалось на протяжении долгого времени. Гривна и, вероятно, оправа датируются I-II вв. н.э., гемма – позднеэллинистическим временем, а сам комплекс – серединой II в. н.э.

Ключевые слова: сарматы, ювелирное искусство, глиптика, Донецкая область, позднеэллинистическое время, римское время.

Velychko E.O.

GOLDEN TORQUE OF THE SARMATIAN TOMB IN DONETSK REGION

The gold torque (from collection of the Museum of Historical Treasures of Ukraine), which was found in Sarmatian burial near the village Chuguno-Krepinka Donetsk region is studied in the paper. Interestingly, the antique necklace jewelry probably occurs from the eastern provinces of the Roman Empire, was used as a social indicator. Lock scheme "hook-and-loop" that was popular in Roman times, is an important design feature. There are three variants of such fasteners: the loop with the twisted around the base end and a pointed hook; with the same loop, and a conical projection on the hook and with flat forged loop and hook with globular protuberance. This torque is a complex product, which was formed for a long time, like most of the jewelry from the Sarmatian graves. Torque, and, possibly gem setting, are dating 1-2 centuries AD, gem – the late Hellenistic times, and the complex – middle 2 century AD.

Keywords: Sarmatians, jewelry, glyptic, Donetsk region, the late Hellenistic time, the Roman period.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Анфимов Н.В. Новые материалы по меото-сарматской культуре Прикубанья / Н.В. Анфимов // КСИИМК. – Вып. 46. – 1952. – С. 72-85.

Беглова Е.А. Богатое женское погребение из Тенгинского грунтового могильника / Е.А. Беглова // Материальная культура Востока. – Вып. 4. – М., 2005. – С. 166-181.

Безуглов С. Богатое погребение позднеримского времени близ Танаиса / С. Безуглов, А. Захаров // Известия Ростовского областного музея краеведения. – 1989. – № 6. – С. 42-66.

Высотская Т.Н. Усть-Альминское городище и некрополь / Т.Н. Высотская. – К.: Киевская академия евробизнеса, 1994. – 207 с.

Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство / В.Ф. Гайдукевич. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – 622 с.

Гущина И.И. Золотое кладбище римской эпохи в Прикубанье / И.И. Гущина, И.П. Засецкая // – СПб.: Фарн, 1994. – 172 с.

- Зайцев Ю.П.** "Ногайчинский курган" в степном Крыму / Ю.П. Зайцев, В.И. Мордвинцева // ВДИ. – 2003. – № 3. – С.61-99.
- Зайцев Ю.П.** Датировка погребения в Ногайчинском кургане. Диалоги с оппонентом / Ю.П. Зайцев, В.И. Мордвинцева // Древняя Таврика. – Симферополь, 2007. – С. 319-359.
- Каминский В.Н.** Сарматское погребение с малоазийским и римским импортом из ст. Михайловская (Закубанье) / В.Н. Каминский // Античная цивилизация и варварский мир. – Краснодар, 2000. – С. 86-89.
- Мордвинцева В.И.** Произведения торевтики и ювелирного искусства в Северном Причерноморье. 2 в до н.э. – 2 в. н.э. / В.И. Мордвинцева, М.Ю. Трейстер. – Симферополь; Бонн, 2007. – Т. 2. – 255 с.; Т. 3. – 204 с.
- Мыц Л.В.** Чатыр-Даг – некрополь римского времени в Крыму / [Л.В. Мыц, А.В. Лысенко, М.Б. Щукин, О.В. Шаров]. – СПб.: СПбИИ РАН; Нестор-История, 2006. – 208 с.
- Неверов О.Я.** Геммы античного мира / О.Я. Неверов. – М.: Наука, 1983. – 144 с.
- Пятышева Н.В.** Ювелирные изделия Херсонеса. Конец IV в. до н. э – IV в. н. э. / Н.В. Пятышева // Труды ГИМ. – Вып. XVIII: Памятники культуры. – М.: Госкультпросветиздат, 1959. – 84 с.
- Савовський І.П.** Нові сарматські поховання на Запоріжжі / І.П. Савовський // Археологія. – 1977. – № 23. – С. 61-70.
- Симоненко А.В.** Римский импорт у сарматов Северного Причерноморья / А.В. Симоненко. – СПб.: Изд-во филол. ф-та СПбГУ; Нестор-История, 2011. – 272 с.
- Симоненко А.В.** Сарматы Таврии / А.В. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1993. – 144 с.
- Симоненко А.В.** Стекло миллефиори в сарматских погребениях / А.В. Симоненко // Liber Archaeologicae. Сборник статей, посвященный 60-летию Бориса Ароновича Раева. – Краснодар, 2006. – С. 137-152.
- Симоненко А.В.** Сарматы северо-западного Причерноморья в I в. н. э. (погребение знати у с. Пороги) / А.В. Симоненко, Б.И. Лобай. – К.: Наук. думка, 1991. – 108 с.
- Храпунов И.Я.** Могильник Дружное (3-4 вв. н.э.) / И.Я. Храпунов. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002. – 314 с.
- Чуистова Л.И.** Новые находки из некрополей Керченского полуострова / Л.И. Чуистова // МИА. – 1959. – № 69. – С. 239-250.
- Шепко Л.Г.** Археологічні вивчення Донецького краю в 1965-1985 рр. / Л.Г. Шепко // Регіональне та загальне в історії. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 46-49.
- Шилов В.П.** Очерки по истории древних племён Нижнего Поволжья / В.П. Шилов. – Л.: Наука, 1975. – 208 с.
- Юрочкин В.Ю.** Хронология могильников центрального и юго-западного Крыма 3-4 вв. н.э. / В.Ю. Юрочкин, А.А. Труфанов // Древняя Таврика. – Симферополь, 2007. – С. 359-383.
- Grassinger D.** Die Rückkehr der Götter. Berlins verborgener Olymp. Berlins verborgener Olymp. Publikation zur Ausstellung im Pergamonmuseum in Berlin (27.11.2008–5.7.2009) / D. Grassinger, T. Pinto de Oliveira, A. Scholl (Hrsg.). – Regensburg: Verlag Schnell und Steiner, 2008. – 424 s.
- Greek Jewellery.** 6000 years of tradition. – Thessalonica. Villa Bianca, 21 December 1997 – 21 February 1998. – Athen: Published by the archaeological receipts fund, 1997. – 232 p.
- L'oro di Kiev.** Toreutica e orificeria dal Museo storico dei preziosi dell'Ucraina (opera dall'VIII secolo a.C. al XIII secolo d.C.) Firenze, Palazzo Medici Riccardi 20 giugno – 27 settembre 1987. – Mailand: Electa Spa Milano, 1987. – 152 s.
- Ruseva-Slokoska L.** Roman jewelry. A Collection of National Archaeological Museum Sofia / L. Ruseva-Slokoska. – Sofia: Cromwell Editions, 1991. – 220 p.
- Smith A.H.** A catalogue of engraved gems in the British museum (Department of Greek and Roman antiquities) / A.H. Smith, A.S. Murray (Hrsg.). – London: British museum, 1888. – 218 p.